

Citeratípusok Magyarországon.

A nemzetközi hangszertudománnyal foglalkozó rendszerezés a citera típusú hangszerek több csoportosítási rendszerét is kialakította. Az angol Hangszerek enciklopédiája tipológiájában az egyszerű citerák csoportján belül megtalálhatóak a vályú, a csöves, a tutaj és a harang citerák. Pengetéssel szólaltatják meg a hosszú citerákat, a pszaltériumokat, a csembalót, a virginált, és a spinétet. Ütéssel szólaltatják meg a cimbalmot, a klavikordot és a zongorát. (Midgley 1996, 164.)

A legtöbb európai citera a hosszú citerák csoportján belül ún. laposciterák csoportjába tartozik, ezért a helyi citera típusok további csoportosítása különböző helyi elnevezések kialakulását hozta magával. A magyar citera típusok három fő csoportját Sárosi Bálint a népi elnevezéseket alapul vevő tipológiája után nevezzük vályúciterának, kisfejes citerának és hasas citerának. (Sárosi 1998, 31.)

A Gesta Hungarorum 46. fejezetében található „Et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se.” szövegében található *cythara* alakban némelyek a *citerát* vélnek felfedezni, de már Ecsedy Ildikó kimutatta, hogy valószínűleg egy vonós, hegedűszerű hangszertípusról van szó. (Ecsedy 1960, 86.)

Az Anonymus által említett *cythara* hangszernév magyarázatára szolgálhat, hogy a kora középkorban elterjedt, vonóval is megszólaltatott kithara, a *Cythara Teutonica* a 11. századból ismert. A Bécs közelében található Klosterneuburg Kolostori Könyvtárban őrzik Szent Leopold imádságos könyvét, amelynek egyik miniatúráján Dávid király és négy követője közül kettő, ilyen típusú hangszeren játszik.

A hangszertípus korábbi pengetett változata igen régen ismert a térségben. Oscar Fleischer 1893-ban Sopron mellett feltárt temetkezési helyen egy urnát talált, amely az i.e.8-5. századból származik és egy lírajátékos stilizált ábrája látható. (Fleischer 1893, 30-32.) A 2-3. században, a római kori Pannóniában elterjedt Orfeusz ábrázoláson, a híres zenészt mindig a kedvenc hangszerével a lírával ábrázolták. A hangszertípus elnevezése a 12. században a *cythara teutonica*. (Panum 1970, 92-93.)

A közép-európai lírákkal kapcsolatban Curt Sachs felveti annak a lehetőségét, hogy az osztyák és a vogul népcsoportok által használt lírák és elnevezéseik a sumér és

babiloni líra típusokkal rokoníthatóak és a nyugat-ázsiai líra típusok a finn-ugor nyelvű népek által is megjelenhettek Európában. (Sachs 1942, 267-268.)

A másik lehetőség, hogy az Anonimus által említett *cithara* vagy *cithern* alak szintén a 11. században megjelent rövidnyakú lanttípusú hangszert jelenti. A hangszertípus *kithara romane* néven 1028-ból a Monte Cassino kolostor kéziratából ismert.

A *cythara* hangszernév félreértelmezésének oka az, hogy a középkori hangszer leírások sokszor egy korábbi, elterjedt hangszertípus nevével az összes rokon hangszertípust jelölik. Ugyanez a helyzet a Gyöngyösi szótártöredékből, 1550 előttről datálható szöveggel is „Barbitos est instrumentum musicum quod pulsatur plectro uel calamo: kyntorna, lant, Cytra, Syp” (Melich 1898, 119.)

Ezzel kapcsolatban Király Péter a 15-17. századi hangszernelnevezéseket vizsgáló cikkében megjegyzi, hogy a szerzők inkább a latin kifejezésekhez ragaszkodva kerestek egy, olykor több magyar megfelelőt, ezért a latin hangszerneveket egymásnak ellentmondó tartalmú kifejezésekkel adták vissza, mint jelen esetben az egymás melletti *lant* és *Cytra* szó is lant jelentésű. (Király 1987, 28-48)

Király Péter arra a következtetésre jut, hogy a *cithara* és *citharedo* szóalak 15-17. század közötti jelentéstartalma húros hangszerek jelölésére szolgál és nem azonosítható a később népi citerának megfelelő hangszertípussal.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a *citera* szavunkat a „latin *cithara* négyhúrú zeneszerszám lant” jelentésű szóból származtatja és nem tartja valószínűleg, hogy a német vagy az olasz nyelvből került átvételre. (TESZ 1967, 451) A *kithara* nevű hangszer a görög lírával rokonítható hangszer, amely Kisázsiaiából származik.

(Panum 1970, 31.) A hangszer elnevezése a középkor folyamán húros hangszer jelentéstartalommal több hangszertípusra is alkalmazták. Ezért mind a *gitár* mind a *citera* hangszerek elnevezései a *kitharára* vezethetők vissza, amelyek viszont formájukban más típusú hangszerek közé sorolandóak.

A *cithara* vagy *cithern* alak a kora középkorban elterjedt rövidnyakú lanttípusú hangszer jelölésére is szolgált. (Galpin 1965, 15-16.) Ez utóbbi hangszertípus bizonyíthatóan ismert volt a 11. századi Magyarországon, amint azt a régi pécsi székesegyház egyik szobortöredéke bizonyítja, amely az apokalipszis egyik vénjét ábrázolja, aki egy rövidnyakú lantot tart a kezében. Ezért ha a magyar nyelvben a *citera* kifejezés az ókori *kithara* alakra vezethető is vissza, az évszázadok során különböző, húros hangszertípusokat értettek alatta.

Viszont a *citera* szó a 20. században sem általános kifejezés, mert Moldvában sem a hangszertípus, sem az elnevezés nem terjedt el, illetve az Alföldön az 1950-es

évekig még általános volt a *citera* helyett a *tambura* szó használata. A lant típusú hangszerrel az „asztali tambura” jelzővel különböztették meg, viszont a prímtamburát „tökciterának” is nevezték. Azonos hangszerelnevezések különböző típusokra való alkalmazása más típusoknál is megfigyelhető. Ebben az esetben a használat módjából adódóan a később megjelenő hangszer a korábbi elnevezéssel illetik, vagyis a később megjelenő citera elnevezés csak fokozatosan szorítja ki a korábbi tambura elnevezést.

Bakó Ferenc a Heves megyei Tiszaigaron 1949-ben megfigyelte, hogy az idősebb generációhoz tartozók tamburának nevezik a citerát, míg a fiatalabb generációhoz tartozók már a citera elnevezést használják. (Bakó 1949, 28.) Bereczki Imre a Nagysárrét hangszereinek vizsgálata kapcsán úgy találta, hogy 1958-ban már csak az idősebb generációhoz tartozók nevezték tamburának a citerát. (Bereczky 1958, 1.)

Bartók Béla 1911-ben az Ethnographiában vizsgált népi hangszerek között nem említi a citerát, ami azért furcsa, mert Kodály Zoltán 1907-ben szintén az Ethnographiában már közzé teszi az első citera lejegyzést és játéktechnikai megfigyelését. Sárosi Bálint kiemeli, hogy a székelyföldi Csík megyében az első világháborúban együtt szolgáló alföldi katonák citerái előtt ismeretlen volt a hangszer típusa, viszont a második világháború utáni évtizedekben a moldvai csángókat kivéve már az egész magyar nyelvterületen ismerték a citera valamely típusát, de nem mindenhol egyenlő arányban és valószínűleg az Alföldről kezdett elterjedni észak és kelet felé. (Sárosi 1998, 40.) Az alföldi központú terjedési irányt látszik alátámasztani, hogy a nyelvterület határvidékein nem mindenhol ismerik a hangszer típusát. Manga János 1956-ban a Gömör megyei Rudnáról írja, hogy azon a vidéken citerát nem használtak. (Manga 1956, 91) A szerémségi Maradék helységben az 1970-es évek közepén jelent meg a kislejes citera típus, mert ekkor látott az egyik helyi tamburás egy szegedi népzenei fesztiválon citerákat és hazatérve készített egyet magának. Elmondása szerint azt megelőzően nem ismerték a citerákat a környéken.

Pávai István a citerák erdélyi elterjedésével kapcsolatban megjegyzi, hogy bár a citera szó a 16. századtól adatolható, de ez valószínűsíthetően más típusú hangszer takar. (Pávai 1993, 28-29.) Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárból található 1592-re datálható bejegyzés szerint „Zabo Istuan vyzi Az Feyedelem Cyttrasutt Postan, Louan Tordara”. (EMSZT 1975, 385) Tiberiu Alexandru szerint a citerát a románok Munténiában és Moldvában használják, de azt új, jövevény hangszer típusnak tartja. (Alexandru 1956, 123-126.) Romániában Ploeshti környékén a Salzburgi „hasas” citera

típus ismert, ami a Dunántúlon jellemző, de az Alföldről és Székelyföldről is kerültek elő példányai, ezért valószínűsíthetően magyar közvetítéssel került Romániába. Meglepő a játéktechnika is, mert a zenész a citera hasas részét és nem a fogólap felőli oldalát fordítja maga felé.

Bulgáriában és Törökországban nem terjedtek el a lapos citera típusok. Macedóniában viszont a Közel-Keleten és Észak-Afrikában elterjedt, érintő nélküli citera típus a *qanun* található meg. Az arabok által a 13. század óta *qanun*-nak nevezett fogólap és bundozat nélküli citera típus szintén a görög *monochordból* származik és a görög kánon (mérték, szabály) szóból kapta az elnevezését. Ugyanez az érintő nélküli citera típus megtalálható a görögöknél is *kanonaki* néven.

A citera típusú hangszer kialakulását illetően nagyon eltérő elméletek születtek. Molnár Imre az európai citerát Nyugat-Ázsiából, az i.e. első évezredből származtatja és a távol-keleti domború hátú citera típusok nyugatra kerülésével magyarázza a hangszertípus európai jelenlétét. (Molnár 2000, 57.)

Molnár elméletét egyfelől kétségessé teszi az a tény, hogy a belső-ázsiai hangszerábrázolások között meglehetősen ritka a citera típusú hangszerek jelenléte, ezért a hangszertípus nyugat-ázsiai elterjedtségével nem számolhatunk. Az eddigi adatok szerint a térségben egyedül Kína Gansu tartományában található Dunhuangi ún. „Ezer Buddha” barlangtemplom rendszer egyik freskóján található csak citeraábrázolás. (Meškeris 1987, 152-153) A 642-re datált, buddhista paradicsomot bemutató kompozíción, több jellegzetesen távol-keleti hangszertípus társaságában látható egy távol-keleti domború citera típus is. Azonban az európai lapos citera típusok között nincs nyoma a távol-keleti domború kialakítású citera típusoknak. Ebből kifolyólag kétséges, hogy az európai citera típusok a távol-keleti citera típusokból alakultak volna ki.

Kínában a *guqin* (ősi qin vagy csin) elnevezésű 7 húros fogólap és érintők nélküli, de mozgatható húrlábakkal ellátott domború hangszertestű citera típus a legendák szerint már 3000 éves múltra tekint vissza. Tény, hogy már a legkorábbi irodalmi és festészeti emlékekben, mint a Csou-li kánon gyűjtemény (Csou korszak szertartás szabályainak könyve) vagy a Ji-li (a kötelességek és szabályok könyve) megemlékeznek a csinról, és leírják a felépítését és játéktechnikáját. (Sneijerszon 1954, 25.)

Curt Sachs szerint az európai citerák az egyiptomi *kánun* és az ázsiai cimbalom a *szantur* formájába jelentek meg a kontinensen. (Sachs 1942, 292)

John Henry van der Meer szerint a citera valószínűsíthetően az ókori *monochordonból* fejlődött ki, amely a püthagoreus kor találmánya volt. (van der Meer 1988, 264.) A monochordon hangköz jelekkel ellátott hosszúkas doboz volt, amely fölé egy húrt feszítettek és húr alatt levő mozgatható húrlábbal a húr hossza tetszés szerint osztható volt. Az ókori monochordon azonban nem a zenélés célját szolgálta, hanem a húr különböző hangközeinek a megfelelő bemutatására.

A kora középkorban a keresztény monostorokban a monochordot szintén hasonló funkcióban használták, amint az egy Arezzoi Guidót és patrónusát Theodalt ábrázoló képről is kiderül, amely a Bécsi Királyi Könyvtárban látható. Ebből a monostori monochordonból fejlődött ki a 16. században a Hortense Panum által „balk” monochordnak nevezett bundozatlan, elvékonyodó dobozformájú, vonóval megszólaltatott citeratípus Hortense Panum szerint a „balk” kifejezés a németben *Scheit*, a hollandban *Balk*, és a franciában *Bûche* formában megragadható. (Panum 1970, 251.) A vonós hangszertípusból alakultak ki a *Trumscheitnek*, *Trompet Marinának* vagy *Tympani schizának* nevezett vonós citeratípusok. Az ókori monochord másik fejlődési iránya a fogólappal és bundozattal ellátott, ebből kifolyólag elkülönülő dallam és kísérohúrozatú citera típus a német *Scheitholt*.

Karl Magnus Klier foglalta össze az alpesi citeratípusok történetét és tőle tudjuk, hogy 1678 előtt a közép-felnémetben nem szerepel a *citera* szó, csak a hosszúnyakú lantok közé tartozó *ciszter* elnevezésű hangszer neve maradt fenn. A citera hangszertípus német nyelvterületről származó legkorábbi adata 1499-ből Svájcban való, ahol Thomas Platter leírásában egy cserépdobozra erősített felhúrozott hangszert fadarabbal vagy ujjakkal pengetve szólaltattak meg. A hangszer elnevezése a *Sheitholz*, az alnémetben *Scheitholt* vagyis „hasáb fa”. (Klier 1956, 84)

Michael Praetorius 1619-es *Syntagma Musicum* című a kor hangszereit bemutató könyvében már leírja a *Sheitholtot*, mint vágáns, csavargó hangszert, amelynél a jobb kéz hüvelykujjával pengetik a húrokat és a bal kézben tartott fadarabot fel-le húzogatva fogják le a bundokat. A 3-4 rézhúros Scheitholt vékony falapokból van összeállítva és a húrok a hangszertest teljes hosszán végigfutva a játék szerinti baloldal oldallapjára és a jobb oldalon kialakított kulcsszekrénybe vannak rögzítve. (Praetorius 1619, 57.)

A Scheitholthoz hasonló kulcsszekrényes húrrögzítésű citera típusok a Skandináv országokban (*Langleik* és *Hummel*) és Franciaországban a Vogézek környékén (*épinette des Vosges*) maradtak fenn.

A keleti Alpokban a *Scheitholtból* fejlődött ki az ún. *Kratzzither*, amely elnevezés a kaparós játékmódjára utal. A legrégebbi, 1675-ből való citera a dél-tiroli Brixenben maradt fenn. A hosszú, négyszögletes alakú, tizennégy bundos, fogólappal ellátott diatonikus hangsorú hangszeren két dallam és két kísérő húr van

A 18. század végén formailag megváltozott a citera és kialakult az ún. Mittenwaldi forma, amely diatonikus fogólappal ellátott, jellegzetes körte alakú hangszertestű citera típus, amelyhez valószínűsíthetően a lanttípusú ciszter szolgálhatott mintának. Ugyanebben az időszakban megjelent Halleinban egy hasas-kisfejes kiképzésű, diatonikus fogólappal ellátott citeraforma, amelyet a közeli nagyvárosról Salzburgi citera típusnak neveztek el. Ez utóbbi vált az uralkodó citeraformává. Ezeket a citerákat a jobb kéz hüvelykujjára szerelt gyűrűvel pengették, miközben a bal kézzel csipkedték a kísérő húrokat, ezáltal egyidejű dallam és kísérő játék előadása vált lehetővé.

A 18. század végi alpesi turizmusnak köszönhetően az osztrák és a bajor vidékeken kívül is elterjed a citera. A citera elterjedéséhez nagyban hozzájárult a 19. század eleji „tiroli divat”, amely főleg Bécsi színjátszásban, de egész Ausztria szerte a Napóleonnal való szembeszállás jelképévé vált és ebből kifolyólag valószínűsíthető, hogy Magyarországon is kedvező fogadtatásban részesült.

A citera bécsi felsőbb körökben való elterjedése az osztrák Johann Petzmayernek köszönhető, akinek citerajátékát hallva, a Bajor herceg 1836-37-ben magán zenetanárként alkalmazta. Szintén az ő nevéhez fűződik 1823-ban a Streichzither vagyis a vonóscitera feltalálása, amely hangszertípuson hegedűvonóval játszottak.

A citera típusú hangszerek vonóval való megszólaltatásának eddig egyedüli magyar példája 1976-ból a Bács-Kiskun megyei Felsőmonostorról ismert, ahol Török József játszik egy kromatikus hangsorú kisfejes citerán, egy rövid vonóval megszólaltatva a húrokat. (Mandel 2008, 43.)

Megjegyzendő, hogy a vonós líra és kithara típusok már a kora középkortól ismertek a Britanniában és Skandináviában. A vonós líra legtovább a walesi crwt (rotta) formájában maradt fenn, de a finnségi népek kantele nevű hangszerét szintén megszólaltatták vonóval is.

Bécsben az 1830-as évek végén a korábban elterjedt Petzmayer-féle, 18 húros (3 dallam és 15 kísérő) citerákból kialakult a 25 húros (3 dallam és 22 kísérő) teljes kromatikus hangsorú citeratípus. A koncert citerák kialakításában Petzmayeren kívül nagy szerepe volt a bajor Nicolaus Weigelnek, aki kifejlesztette az 5 dallam és 21-24

kísérő húros citerát. A citerák hangolásának két fő típusa alakult ki. A Weigel-féle „müncheni hangolás” és a bécsi Carl J.F. Umlauf által használt „bécsi hangolás”. Ez utóbbinál az öt dallamhúr harmadik G húrját a stájerországi terc-alapú hangolás miatt, elnevezték stájer húrnak, mert a stájer dallamokat könnyebb volt rajta játszani. (Klier 1956, 90) A magyarországi néprajzi gyűjteményekben található bécsi hangolású koncertciterákat, ezért nevezték „stájerciteráknak” is.

Békefi Antal szerint a citera típusú hangszerek az ókortól folyamatosan jelen voltak a térségben és így a legrégebbi hangszereink közé sorolja. (Békefi 1978, 367.)

A passiaci Magyar Folklor Múzeum internetes oldala szerint egy 9. századi karkötő ábrázolása tekinthető a legkorábbi magyar citeraábrázolásnak.

Azonban ezt a Staraya Riazanban talált ezüst karkötőt a Kijevi múzeumban őrzik és 12. századi szláv zenészábrázolásnak tartják. Az oroszok a guszlit tartják a legrégebbi orosz hangszernek, amelyről már a 6. századi görög forrásokban Theofilact és Theopan hírt ad. Később a 10. századi arab forrásokban Al-Maszudi és Ibn-Rusza szintén megemlítik. Két morfológiailag eltérő típusa a kantelére hasonlító *krylovidnye guszli* (karos guszli), amely Oroszország északi részén Novgorod és Pszkov területén elterjedt, illetve a pszaltériumra hasonlító *shlemovidnye guszli* (sisak guszli), amely a kijevi Rusz területén volt elterjedt.

Mivel a staraya riazani karkötőn látható zenész a két kezével különböző húrokat fog le, illetve a hangszer felépítése miatt, az ábrázolt hangszertípus valószínűsíthetően a pszaltérium félék csoportjába tartozik és nem a citerafélékhez. A *guszli* elnevezés egy régi szláv terminus, amely a „húr” jelentésű *goszl* szóból eredeztethető. A *guszli* vagy *huszli* terminus több szláv nyelvben is fennmaradt a húros hangszerek jelölésére. Ukrajna nyugati részén a hegedű elnevezése a *huszli*, míg a lengyeleknél *geszli*, a szlovákoknál *huszle* és szerbeknél *huszla*. A cseh *hudba* zenét, míg a horvát *guszle* és a szerb *guszla* egyhúros népi fűdulát jelent. A *gudok* vagy *hudok* az oroszoknál és az ukránoknál három húros népi fűdulát jelöl. A szlovén *goszlje* terminussal viszont egy mandolin formájú lant típusú hangszert neveznek.

A középkorban, Mátyás király uralkodásának idején magyar nyelvterületen szintén ismerték a pszaltériumot, vagyis egy bundozatlan és fogólap nélküli citera típust, azonban ebből a hangszertípusból a cimbalmok és nem a fogólapos citera félék fejlődtek ki. Sárosi Bálint kiemeli, hogy a citerának a magyar nép közötti elterjedéséről csak a 19. századik második felétől vannak értesüléseink. (Sárosi 1998, 40.)

Pávai István a mai, nálunk ismert citerát a 17. század óta ismert alpesi Kratz-Zither leszármazottjának tartja.(Pávai 1993, 28.)

A citera legkorábbi leírásának vélik Balla Antal 1774-es zeneelméleti írásának „Az Tombora és Czimbalom honnét vette eredetét” fejezetében olvasható részét: „A Czimbalom mellyel nálunk a tanuló Deákok s némely Parasztok élnek, ebből vette eredetét (ti. a monochordból.) mivel csak az első vagy pedig két első hur le nyomtatván ujj ujj consonans hangot ad az ő megrövidítéséhez képest, a többi pedig adja az harmoniát kivált ha már eleve a Consonans és harmoniát szerző hangok szerént vannak a többi hurok fel vonnyattatva.”(Balla 1774, 24.)

Takáts Sándor ugyan nem érti, hogy miért nevezi Balla Antal cimbalomnak a citerát, de elfogadja, hogy a citera leírásáról van szó, ezért úgy véli, hogy a hangszer típusa a 18. században már elterjedt volt.(Takáts é.n.28.) Borsi Ferenc szerint nem meglepő, hogy Balla cimbalomnak nevezi a citerát, mert a népi elnevezéseiben a Dél-Alföldön a citerát jellemzően tamburának, míg a tamburát (tök)citerának nevezik.(Borsi 1998, 182.)

A leírás azonban úgy is értelmezhető, hogy az 1774-ben a diákok és ritkábban a parasztok által használt cimbalom, egy olyan hangszerből eredeztethető, amelyet korábban kézzel pengettek. Ez a kézzel pengetett fogólap nélküli, bundozatlan húros hangszer típusa a *pszaltérium* volt, amely a 17. században kezd eltűnni, illetve átalakulni a jellemzően ütéssel megszólaltatott cimbalommá. Viszont szintén Balla Antalnál olvasható a monochord készítésének leírásában, hogy „csináltass egy üres Tombora formát, hogy a hang annyival inkább esmerhetőbb legyen”(Balla 1774, 23.)

Amely leírás csak akkor értelmezhető, ha tudjuk, hogy a tambura kifejezés az 1940-50-es évekig a citera általános elnevezése volt az Alföldön. Ebből kifolyólag a vályú citeraforma hangszer típusa 18. századi jelenlétével lehet számolni, viszont az elnevezése itt még a tambura, amely elnevezés az Alföldön mintegy kétszáz évig fenn is maradt.

Bereczki Imre a Nagysárrét hangszerének kutatása kapcsán írja, hogy az első biztos adat a citeráról az 1870-es évekből származik.(Bereczki é.n.1) A *debreceni néprajzi gyűjtemény* hasas, diatonikus (ltsz:V.1926.21.) citeráját a leíró karton és a leltárkönyv adatai alapján Endrődi Sándor juhász készítette az 1870-es években. A *győri néprajzi gyűjtemény* hasas, diatonikus (ltsz: 66.10.136) Mórchidáról származó citerája 1870 körül készült és 1960-ig használták. A hangszer hátlapján fel vannak sorolva az egymást követő tulajdonosok nevei. Herman Ottó a Somogy megyei Szántódról mutat

be 1897-ből egy juhászok által használt diatonikus hárfa citerát, ami a hasas citerának egy altípusa. (Herman 1897, 44.)

Szintén Herman Ottó a Csongrád megyei Szentés környékén Peszéken 1898-ban már az Alföldre jellemző kisfejes citera típusát ismerteti. (Herman 1898, 55.)

Az eddigi adatok tükrében feltételezhető, hogy magyar nyelvterületre legalább három fázisban érkezhettek a citeratípusú hangszerek. Először a Kratzzither jelenhetett meg valamikor a 17. század vége és 18. század eleje folyamán. A vályú citera formájú hangszertípust egy középkori, addigra már kiveszőfélben levő, lanttípusú hangszer elnevezését átvéve tamburának nevezték el.

A *tambura* mint citera, és a *(tök)citora* mint tambura, elnevezések még az 1950-es években is használatban voltak, ezért valószínűsíthető, hogy sokáig szinonimaként éltek egymás mellett. Ebben az időszakban III. Károly uralkodása idején 1689-1740 között nagyszámú német telepes érkezett a Dunántúl területére először Baden-Württembergből (innen származik a későbbi egységes sváb elnevezésük), majd a későbbiekben nagyszámban főleg Hessenből és Bajorországból. Az általános vélekedésekkel ellentétben a Mária Terézia és a II. József alatti telepítések főleg a Bácska és a Bánság területére irányultak. A bajor nyelvterületről érkezett telepesek ismerhették és ebből kifolyólag magukkal hozhatták a Kratzzither típusú hangszereiket, amely morfológiai felépítését tekintve rokonítható a legegyszerűbb felépítésű magyar *vályú* vagy *hasás citerával*.

A néprajzi gyűjtemények hangszerei között a hasas és a kisfejes típushoz képest kisebb számú vályú citera egyenletes elterjedtséget mutat. A másik két típushoz képest nagyobb formagazdagággal bíró vályú citera típusok között megtalálható a nyitott aljú, diatonikus formától kezdve, a zárt aljú kromatikus hangsorú, illetve a legfejlettebb formájú, jellemzően kromatikus hangsorú ún. „galambdúcos citera” forma is. Bár a legkorábbra datálható citerák a hasas típusba tartoznak valószínűsíthető, hogy a vályú citera típus már a 18. században ismert lehetett magyar nyelvterületen. Erre utal az országos elterjedtsége és a morfológiai sokszínűsége.

A citerák időrendben második magyarországi megjelenése a 19. század elejére vagy a közepére datálható. A néprajzi gyűjtemények hangszereinek vizsgálatából megállapítható, hogy a diatonikus hangsorú salzburgi vagy hasas citerák legkésőbb az 1870-es években már a Dunántúlon és az Alföldön is elterjedtek. Az elterjedés iránya nyugatról keleti irányba történt és valószínűsíthetően az Alföldről került át Székelyföldre és onnan román nyelvterületre is.

A későbbi évtizedekben az Alföld területén az ún. kisfejes citera típus megjelenése kiszorította a hasas citerát, amely így a Dunántúl jellemző típusává vált. A gyorsabban fejlődő és az innovációkra fogékonyabb Alföld a népi építészet, a mezőgazdasági eszközök és más egyéb területek tekintetében is fejlettebb formákat mutat a konzervatívabb Dunántúlhoz képest. Ez a jelenség a citera típusok kialakulásában és elterjedtségében is tetten érhető.

A magyar hasas citerák fejlődési sorrendjükben először teljesen diatonikus, majd kiegészített kromatikus hangsorúak. Ezek az ún. duplakótás citerák tulajdonképpen átmeneti, kiegészített bundbeosztású, nem igazi kromatikus hangszerek, mint amilyenek a „stájernek” is nevezett gyári koncertciterák. A diatonikus citerák általában négy dallamhúrral rendelkeznek. A diatonikus skálák a diatonikus hangrendszer egyik kiválasztott módusára, az ún. mixolid hangsorra készülnek. A kiegészített kromatikus skálájú citeráknál a kiegészítő hangok számára külön bundok találhatók, amelyek fölött a „duplakottás” húrok futnak. A dallamhúrok száma öt vagy hat és külön húrok vannak a félhangok számára.

Sárosi Bálint az alföldi kisfejes és a dunántúli hasas citera típusok keveredéséből létrejött altípusnak tartja a hasas-kisfejes citera típust. (Sárosi 1998, 31.) A néprajzi gyűjteményekben található 16 hasas-kisfejes citerát megvizsgálva kiderül, hogy ha nem is kizárólagosan, de a diatonikus hangsorúakra jellemző, hogy zárt aljúak, míg a kiegészített kromatikus hangsorúak jellemzően nyitott aljúak. A 16 hasas-kisfejes citerából 13 az Alföld területéről került a néprajzi gyűjteményekbe.

Karl Magnus Klier az alpesi népi hangszereket vizsgáló könyvében szintén bemutat egy régi tiroli típusnak minősített Salzburgi formájú, diatonikus hangsorú, zárt aljú, hasas-kisfejes citerát. (Klier 1956, 74-es kép) Ludvik Kunz cseh, morva és szlovák népi hangszereket bemutató könyvében szintén látható egy diatonikus hangsorú, zárt aljú, hasas-kisfejes citera. (Kunz 1974, 54.) Mindezek figyelembe vételével valószínűsíthető, hogy a hasas-kisfejes típus a Salzburgi forma egyik továbbfejlesztett változata, amely szintén az 1800-as évek első felében kerülhetett Magyarországra mint zárt aljú, diatonikus hangsorú típus.

A polgárosuló Alföldön vagy ebből a típusból fejlődhetett ki a jellemzően nyitott aljú, kiegészített kromatikus (duplakottás) hangsorú kisfejes citera típus úgy, hogy a hasas ívet egyre több kísérő húrral ellátott, lépcsőzetes oldalúvá alakították, mert a hasas-kisfejes citerák mindegyikén megfigyelhető, hogy az eredetileg íves kialakítású hasas részen, kisfejes kísérőhúr csoportokat (chorusokat) alakítottak ki a hasas ív teljes vagy részleges felhasználásával. De az sem kizárható, hogy a jóval korábban megjelenő vályú citera típusból

alakították ki a kisfejes típust, ám ebben az esetben is hatással lehetett a kisfejes típus kialakulására a Salzburgi formán megjelenő kísérő húrok „chorusos” vagyis kisfejes kialakítása.

Molnár Imre a lépcsős elrendezésű, oldalfejes felépítésű megoldást kizárólag a magyar citerákra jellemzőnek tartja. (Molnár 2000, 106.) Azonban Kunz Ludvik tanulmányából kiderül, hogy a cseheknél szintén ismert a kisfejes, kromatikus citera típus. (Kunz 1974, 54.) Molnár Imre a duplakottás vagyis kiegészített kromatikus hangsor alkalmazását szintén sajátosan magyar jellegzetességnek tarja. (Molnár 2000, 127.) Viszont Körösladányban és Szeghalmon „félkótás” vagy „németkótás” citerának mondták a kiegészített hangsorú kromatikus citerákat, ami arra utal, hogy a duplakottás kiegészített kromatikus hangsor kialakulásánál számolni kell német hatással is. (Bereczki 1957, 14.)

Olsvai Imre szerint 1970 tájáig javarészt diatonikus vagy „egykótás” citerákat készítettek a Dunántúlon, majd az 1970-es évektől kezd a fővárosból és az Alföldről elterjedni a kromatikus hangolású más néven két vagy „duplakótás” citera. (Olsvai 1987, 95.) A kiegészített hangsorú citerákat Sárosi Bálint megfigyelései szerint a paraszt muzsikusok nem mindegyike tudja kihasználni, mert a „duplakótás” citerán játszva, sokszor nem használják a félhangokat. (Sárosi 1998, 37.)

Végül, a harmadik fázisban megjelentek magyar nyelvterületen a gyári, fogólap és bundozat nélküli akkordciterák, illetve a gyári, fogólapos, valódi kromatikus hangsorú akkordciterák. Ez utóbbiakat a stájer, terc alapú hangolása miatt, nevezték Magyarországon „stájer citeráknak”. Azonban a hazai, kiegészített kromatikus hangsorú kisfejes és hasas citerák megfeleltek a parasztság zene igényeinek, ezért a bécsi eredetű kromatikus hangsorú koncertciterák és akkordciterák népszerűben való elterjedése nagyon korlátozott maradt.

A citerák magyarországi elterjedését a néprajzi gyűjteményekben található hangszerek nagy mennyisége mutatja. A 30 néprajzi gyűjtemény vizsgált 1012 hangszerének több mint egyharmada (388) citera volt. A 30 néprajzi gyűjtemény mindegyikében volt több-kevesebb számú citera. Az aszódi és a karcagi néprajzi gyűjteményekben a népi hangszereket csak a citerák reprezentálják és a dunapataji néprajzi gyűjteményben az ott található 58 hangszerből 55 citera.

Összességében megállapítható, hogy mind az elterjedtség, mind számszerűség tekintetében a Dunántúlon és az Alföldön a citerát a legjellemzőbb népi hangszernek tekinthetjük. A Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályának a Történeti Magyarország területéről származó citeráit Vas János vizsgálta 1978 novemberében. Az összesen 93

citerából 4 volt gyári akkord és koncertcitera. A Vas János által formai különlegességnek titulált (ltsz:73.101) citera valójában hasas-kisfejes citera típus. Az Alföld területéről 43 citerából 33 tartozott a kisfejes típusba, 4 hasas, 3 vályú és 2 galambdúcos. A Dunántúlról származó 26 citera közül 17 a hasas, 6 a kisfejes és 3 a vályú citerák típusába tartozik. Észak-Magyarországról 12 citera került a Múzeumba, ebből 5 a kisfejes, 4 a hasas és 3 a vályúcitera típusba sorolható. Erdélyből, azon belül Székelyföldről 1 vályú és 1 hasas citera került a gyűjteménybe.(Vas 1978, 1-15.)

Annak ellenére, hogy összeadva csak 88 citera jön ki, összességében Vas János vizsgálata megerősítette azokat a megállapításokat, amely szerint a hasas forma a Dunántúlra, a kisfejes forma az Alföldre és a vályúforma az egész nyelvterületre jellemző. A hasas citerák jellemzően diatonikus hangsorúak és zárt aljúak, a kisfejes citerák jellemzően kiegészített kromatikus hangsorúak és nyitott aljúak. A vályúciterák diatonikus és kiegészített kromatikus hangsorúak, illetve nyitott és zárt aljúak is lehetnek. Legnagyobb számban az Alföldről és legkisebb számban Erdélyből kerültek citerák a gyűjteménybe és ezek az arányok nem a gyűjtési szempontokat, hanem a hangszertípus elterjedtségét reprezentálják.

A magyarországi szlovákság körében mind a három citeratípus megtalálható.(MSZKA 1996, 364.) Feltűnő, hogy a dél-alföldi (Békéscsaba, Nagybánhegyes) és a nyírségi (Nyíregyháza) szlovákoknál is megtalálhatóak a jellegzetesen dunántúlinak tartott hasas citera típusok. Ezért nem kizárható, hogy a Salzburgi eredetű citera típus alföldi elterjedésében a szlovákoknak is szerepük volt.

Oskár Elschek szerint az Alpokból a 18. században elterjedő Salzburgi citera típus Észak és Közép Szlovákiában jelent meg először, majd gyorsan elterjedve Szlovákia déli részére a szlovák telepések által került Magyarország déli részére és Arad megyébe.(Elschek 1983, 76.) Azonban a hangszertípus dunántúli elterjedéséhez ez nem szolgál magyarázatul, mert a Dunántúl területére érkező Pilis környéki kisszámú szlovák telepés által nem terjedhetett el és válhatott jellemző citera típussá. Ezért valószínűsíthetően a hasas vagy Salzburgi citera típus egyfelől Ausztriából közvetlen átvétellel kerülhetett a Dunántúlra, illetve a szlovák telepések által megjelenhetett Békés és Arad megyékben is.

A Pest megyei Tökölön élő bunyevác és szerb lakosság egyáltalán nem használt citerát. A citera használat a környékbeli tanyákon kizárólag a magyarokra volt jellemző.(Deisinger 1952, 4.)

A citerák a többi hangszerhez képest feltűnően nagy elterjedtségéhez feltétlenül hozzájárulhatott az a tény, hogy a citerát egyszerű, otthoni szerszámokkal már egy átlagos kézügyességű parasztember is elkészíthette. A citerát általában maguknak készítették a

parasztok, de azért voltak híres citerakészítők is, akik aztán az egész környéket ellátták a hangszereikkel. A hangsor kijelölésével vagy egyénileg próbálkoztak, vagy egy jól sikerült citera hangsorát egy falécre átmásolták, ami később etalonként szolgált a citerakészítőknek. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának kézirataiban a citera elkészítésének leírása messzemenően felülreprezentált a többi hangszerhez képest.

A legegyszerűbb felépítésű vályúciterákat egy darab fából faragták ki. Amennyiben a fej, a tőke és az oldalfal is egy darab fából van kialakítva, akkor *monoxilitikus* azaz egy darabból készített hangszernek nevezzük. A legtöbbször juharfát, nyárfát és jegenyefát használtak, de használnak még diófát, fenyőfát és bükkfát, hársfát és fűzfát is a citera készítéséhez. A hasas citeráknál csak a keret készül egy darab fából. A citera feje keményfából készül, amire a legalkalmasabb a dió, a bükk vagy az akác. A citera fej részét néha díszítik, de a tőkét soha. A fejrész díszítésénél jellemző az egyszerű csigaforma. A Sárosi Bálint által elterjesztett „kisfejes” elnevezés, valószínűsíthetően valamely tájnyelvi elnevezésből származik. Szintén elterjedt elnevezések még a *kölökfejes*, *fiókos*, *babás*, *oldalféjes*, *vendégfejes*. (Sárosi 1998, 31.)

A kisfejes citerák egyik altípusánál, állatfej ábrázolással díszítik a citerákat. A lófejes díszítésű kisfejes citerák Ecsedi István szerint a Hortobágyon csak a csikósok által készített citerákra jellemzőek. (Ecsedi 1952, 134.) Az általam vizsgált dunántúli néprajzi gyűjtemények közül csak a *mohácsiban* található egy ismeretlen származású (ltsz: 97.4.1) csikófejes citera. Az Alföldön a *kiskunfélegyházi* (ltsz:55.2210.1) a *szegedi* (ltsz nélküli) az *egri* (ltsz: 83.3.1) a *debreceni* (ltsz: V.1929/17) a *szolnoki* (ltsz:55.175.1) és a *szentesi* (ltsz: 72.3.1; 92.4.3; 92.4.1;) néprajzi gyűjteményekben találhatóak csikófejes citerák.

A *dunapataji* (ltsz:68.125.1) a *kiskunfélegyházi* (ltsz: 55.2212.1) és a *szegedi* (ltsz: 74.66.1) citerákon erősen stilizált állatfej található, amelyekről nem megállapítható, hogy pontosan milyen állatot akart a készítője ábrázolni és még az is elképzelhető, hogy rosszul sikerült csikófejek. A *szentesi néprajzi gyűjtemény* (ltsz: 92.6.2) citeráján viszont egy leginkább kutya vagy medveszerű állatfej látható. A csikófejes citeráknak a csikós pásztorrenddel való összefüggése nem szolgál magyarázatul a kutya vagy medve fej alkalmazására. Mivel a kisfejes citeratípusoknak nincsenek néprajzi párhuzamai, ezért feltételezhető, hogy a csikósok védjegyeként alkalmazott csikófejes citerák mintájára kezdtek el egyéb állatfejeket kialakítani a citerákon azok, akik nem tartoztak a csikósok közé.

A fejnek és a tőkének alapvető funkcióján kívül, ami a kulcsszögek és a húrtartó szögek rögzítése és a citera alapsúlyának növelése is, hogy játék közben el ne mozduljon.

Az oldalfalakat fenyőfából vagy juharfából készítik. A hasas citera oldalfalát nem hajlítják, hanem kifűrészelik.

A fedőlap szintén fenyőfa, amelynek igen jó a rezonáló képessége. A fedőlapra egy-két nagyobb vagy sok kisebb hanglyukat fűrnak, melynek akusztikai szerepe van. Ugyanígy a vékony fedőlap jobb akusztikai tulajdonságokkal rendelkezik, ezért ezt ritkán díszítik. Néhány az 1970-es évek után készült citera esetében megfigyelhető a fedőlap dúsan faragott, művészi szintű díszítése, de valószínűsíthető, hogy ezeket a hangszereket már sokkal inkább eladásra, és nem zenei alkalmazásra szánták, mert a fedőlap ilyen mértékű díszítése negatív irányban befolyásolhatja a hangszer akusztikai tulajdonságait. A fedőlapra erősített fogólap szintén tompítja a citera hangját, ezért ritkán, leginkább a salzburgi citerát másoló hasas típusoknál alkalmazták.

Amíg a hasas citerák a salzburgi citerákhoz hasonlóan jellemzően zárt aljúak, addig a kisfejes típusok jellemzően nyitott aljúak és emiatt erősebb a hangjuk. A nyitott aljú citerákat leginkább asztalokon elhelyezve szólaltatták meg és így az asztal még külön rezonátortestként felerősítette a citera hangját. A népzenei alkalmazásban a hangerő nagyobb jelentőséggel bírt, mint a tiszta hangzás. A húrtartó szegek elhelyezkedése a kulcsszögekhez igazodik. A tőke és a fedőlap találkozásához illesztik a húrpárnát, amely fémből készült.

A húrokat boltból vásárolták, de régebben még a húrokat is maguk állították elő a pásztorok a birka gégéjéből és a végbeléből, mert ez volt annyira erős, hogy elbírja a citera játék során fellépő erőhatást, anélkül hogy elszakadna. A húrok *dallamhúrokra*, *mellékhúrokra* és *bőgőhúrokra* csoportosíthatóak. Az érintőket vagy hallás után vagy egy már jól behangolt hangszer után, azt lemásolva szegelik fel a fedőlapra, illetve a fogólapra. Általában 4 és 8 között változik a dallamhúrok száma. A mellékhúrok száma változó de általában több mint a dallamhúroké. A citerán az alaphang a teljes hosszában megpendített magában rezonáló dallamhúr.

A citerán állva szokás játszani. Ritkábban a lócán ülve a citerát maga mellé teszi a játékos. A citerán rendhagyó módon, asszonyok és leányok is játszottak. A citera tartozékai a verő, a nyomó és a hangolókulcs. Némely esetben ezek is megmaradtak a múzeumi példányoknál. A verő eredetileg kihegyezett tollszár vagy akácfa. A nyomó libatoll vagy valami keményfa.

A diatonikus hangsorú citeráknál használat közben marokra fogják, és a hüvelyujjukkal szorítják le a húrokat, miközben a másik kezük mutató és hüvelykujja közé szorított verővel a húrokat pengetik. Kiegészített kromatikus hangsorú (duplakottás) citeránál

a lazán marokra fogott nyomót a mutatóujj szorítja a dallamhúrokhoz. Ez a fogás lehetővé teszi, hogy a szabadon maradó középső ujj a második érintősor fölötti húrokra átnyúljon.

A kromatikus hangsorú citerák elterjedésével, kialakult a nyomó helyetti, ujjakkal való lefogás gyakorlata. Sárosi Bálint az 1960-as évek végén végzett terepmunkája során figyelte meg, hogy a virtuozításra való igény miatt kezd elterjedni a nyomó nélküli citera játéktechnika. (Sárosi 1998, 38.)

Borsi Ferenc tanulmányában ismerteti a népi citerajáték technikai és előadói összetevőit, amelynek kapcsán elkülöníti egymástól a dél-dunántúli és az alföldi játék stílust. (Borsi 1998, 153.) Az alföldi játékban meghatározó elem a kísérő húrok által alkalmazott feszes ritmikai tagolás. Ezzel szemben a dunántúli stílusban egy oldottabb giusto lüktetési csengő-bongó hangzás az elterjedt, amit „kapkodós” stílusnak is neveznek.

Az ún. „kapkodós” citera játék elnevezés Várnai Ferenc által terjedt el, aki cikkében a hasas kisfejes citerának olyan változatát mutatja be, amelynél a kísérő húrok alá beillesztett húrtartó lábbal a kottasoron kívüli két dallamhang megszólaltatása válik lehetségessé. (Várnai 1983, 431-433.)

Borsi Ferenc az alföldi játékstíluson belül még három területi egységet különít el: a dél-délkelet alföldit, az északkelet alföldit és a Tiszavidék középső szakaszára jellemzőt. Ezek közül a dél-kelet alföldi (Bihar, Békés, Csongrád, Bács-kiskun) játékstílus citerahagyománya a legerőteljesebb és a leginkább sokszínű. Jellemző játéktechnikai elem a sorzáró díszítések és az előkék gyakori alkalmazása, illetve a határozott ritmizálás a kísérő húrokon. Borsi Ferenc szerint az első citera együttesek szintén ezen a vidéken alakultak ki. (Borsi 1998, 153.)

Heintz Gyula leírása szerint Kiskundorozsmán egy 12 fős citerazenekarban 2 pikoló citera, 6 kvint citera, 2 kontra citera, 1 tenor citera és 1 basszus citera volt. (Heintz 1957, 2.)

Sárosi Bálint a 11 tagú szegedi citera együttesben három féle egységesen hangolt citera típust talált. A mély citera g, a prim citera g' és a pikkoló citera g'' alaphangra volt hangolva. (Sárosi 1961, 460) A szeged környéki citerások az általuk énekelt dalokat játszották citerán, ui. közismert új stílusú népdalokat és népdalszerű műdal-csárdásokat. Halmos István 1950-ben Tiszaigaron a fonóháznál és a morzsolásnál citerázók repertoárját vizsgálva úgy találta, hogy jellemzően az éppen divatos slágereket mint az „Akácos út” vagy „Tengerész a szívem tengerésze” játszották, amely dalokat a rádióból vagy egymástól tanulták. (Halmos 1951, 7.)

Olsvai Imre szerint a Dunántúlon a citera együtteseket az 1950-es években, külső, felső hatások hozták létre a rádióban és később a televízióban közvetített folklórtalálkozók „népi-együtteseinek” és „népdalköreinek” mintájára. (Olsvai 1987, 98.)

Az erősen polgárosuló délföldi vidéken a citerazenekarok a tánckísérethez való igény miatt álltak össze spontán módon, valószínűsíthetően a vonós és a rézfúvós parasztszervezetek mintájára. Az általuk kifejlesztett és használt kiegészített kromatikus hangsorú kisfejes citerák dunántúli elterjedése, a kromatikus hangsorú hasas citerán való alkalmazása, a nyomó helyett ujjakkal való kettes-hármas fogású, akkordjátéktechnika és a Dunántúlon korábban ismeretlen citerazenekarok megjelenése politikai ideológiai szempontok alkalmazásának köszönhetően terjedt el az 1950-60-as években.

IRODALOM

- ALEXANDRU, Tiberiu
1956 Instrumentele muzicale ale poporului Romin. Bucuresti
- BAKÓ Ferenc
1949 Zeneszerszám-tambura leírás. Tiszaigaz/Heves Kézirat
Néprajzi Múzeum Etnológia Adattár 4076
- BALLA Antal
1774 Hangról. Nyáregyháza/Pest Kézirat.Nemzeti Múzeum Könyvtára
- BÉKEFY Antal
1978 A bakonyi pásztorok zenei élete. II. rész
In: Veszprém megyei múzeumok közleményei 3.
355-437. Veszprém
- BERECZKY Imre
1957a Népi hangszerek. Körösladány, Szeghalom, Ecsegfalva/Békés
Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6265
- BERECZKY Imre
1958b Nagysárrét hangszerei. Kézirat.
Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 12260
- BORSI Ferenc
1998 A népi citerajáték. In: Létünk. XVIII. évf. 1-2.szám Újvidék 138-158.
- DEISINGER Margit
1952 Népi hangszerek, zenei élet. Tököl/Pest
Kézirat.Néprajzi Múzeum Etnológia Adattár 3031
- ECSEDY Ildikó
1960 A középkori népi hangszeres zene nyomozása régi magyar
személyneveinkben. In: Magyar Nyelv LVI Budapest 85-91.
- ELSCHEK, Oskár
1983 Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei. Teil 2.
In: Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente
Serie I.Band 2. Leipzig
- EMSZT
1975 Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság I. kötet Bukarest
SZABÓ T. Attila (főszerkesztő)

- FLEISCHER, Oscar
1893 Musikinstrumente aus deutscher Urzeit.
In: Allgemeine Musikzeitung 1893, 30-32.
- GALPIN, W Francis
1911 Old English Instruments of Musik. London
- HALMOS István
1951 Zenészek, zeneszerszámok. Tiszaigar/Heves
Kézirat.Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 4090
- HEINTZ Gyula
1957 Citerakészítés. Kiskundorozsma/Csongrád
Kézirat.Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 5644
- HERMAN Ottó
1897a Pásztor citerák. Szántód/Somogy
Kézirat Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 182-E
- HERMAN Ottó
1898b A szentesi citera leírása. Peszér
Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 182-C
- KAROMATOV,Fajsulla-MEŠKERIS,Veronika-VYZGO,Tamara
1987 Mittelasien. In: Musikgeschichte in Bildern. Leipzig
- KIRÁLY Péter
1987 Adalékok XV-XVII. századi hangszer-terminológiánk kérdéseihöz.
In: Zenetudományi dolgozatok Budapest 29-51.
- KLIER, Karl Magnus
1956 Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen. Kassel und Basel
- KUNZ, Ludvig
1974 Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei.
In. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente. Serie I. Leipzig
- MANDEL Róbert
2008 Magyar népi hangszerek. Budapest
- MANGA János
1956 Klarinét. Rudna/Gömör
Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6530
- MOLNÁR Imre
2000 A citeráról mindenkinek. Lakitelek
- MSZKA
1996 A Magyarországi Szlovákok Népi Kultúrájának Atlasza. Békéscsaba
GYIVICSÁNY Anna (főszerkesztő)

OLSVAI Imre

1987 Dunántúli hangszeres kultúra.
In: Magyar Népzenei Antológia III. Dunántúl Kézirat

PANUM, Hortense

1970 The Stringed Instruments of the Middle Ages. Westport, Connecticut

PRAETORIUS, Michael

1619 The Syntagma Musicum of Michael Praetorius.
Volume two DE ORGANOGRAPHIA First and Second Parts
In an English Translation by Harold Blumenfeld New York 1980

SACHS Curt

1942 History of Musical Instruments. London

SÁROSI Bálint

1961a Citera és citerajáték Szeged környékén. In: Ethnographia Budapest 445-461.

SÁROSI Bálint

1998b Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest

SNEJERSZON, Grigorij Mihaljovics

1954 Kína zenekultúrája. Budapest

TAKÁTS Sándor

1926 A magyar múlt tarlójáról. Budapest

TESZ

1967 A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára I. A-Gy Budapest
Benkő Lóránd (főszerkesztő)

VÁRNAI Ferenc

1983 Egy citeraváltozat Baranyában. In: Ethnographia XCIV Budapest 431-433.

VAS János

1978 A Magyar Néprajzi Múzeum Néprajzi Osztályának citeragyűjteménye.
Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 14201